

Τὴν πολιτικὴν κατοχύρωσιν τῶν ἀστῶν ὑπεβοήθησεν ἐπίσης ἡ μεταβολὴ τῶν ἀμυντικῶν συνθηκῶν. Ἐνῶ ἄλλοτε οἱ ἔφιπποι ἔπρεπε νὰ προασπίσουν αὐτοπροσώπως τὴν γῆν, ἡ ἐξασφάλισις ἐναντι τῶν ἐχθρῶν ἐπιτυγχάνεται τώρα βασικῶς διὰ τοῦ τείχους. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἡ ἔκβασις τῆς μάχης εἰς τὴν πεδιάδα δὲν ἐξαρτᾶται πλέον ἐκ τῆς ἰπποτικῆς ἀνδρείας, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς φάλαγγος τῶν πεζῶν, οἱ ὅποιοι μάχονται οὐσιαστικῶς «ὕπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν», διὰ νὰ ζητήσουν μετὰ τὴν νίκην συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ὡς ἀμύντορες τῆς πατρίδος.

Διὰ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ νομίσματος εἰς τὴν διοικητικὴν εὐθύνην τοῦ δήμου

Κατὰ τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ὁ σίδηρος ἦλθε διὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἡ Φρυγία, ἡ Τρωὰς καὶ ὁ Καύκασος ὑπῆρξαν οἱ γενέθλιοι τόποι τῶν ἱερῶν ἀνθρώπων,

«οἱ πρῶτοι τέχνην πολυμήτιος Ἡφαίστιο
εὖρον ἐν οὐρείησι νάπαις ἰόντα σίδηρον

ἤνεγκαν τ' ἐς πῦρ καὶ ἀριπρεπὲς ἔργον ἔτευξαν»¹.

Οἱ Κάβειροι τῆς Σαμοθράκης², οἱ Τελχίνες τῆς Ρόδου³, οἱ Χάλυβες τοῦ Πόντου⁴, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι τῆς Κρήτης⁵, διὰ τοὺς ὁποίους ἐλέγετο ἀπὸ κοινοῦ «σίδηρον ἐργάσασθαι πρῶτους, μαθόντας τὴν ἐργασίαν παρὰ τῆς θεῶν μητρὸς»⁶, τῆς Ρέας ἢ Κυβέλης, κατάγονται γενικῶς ἐκ τοῦ τόπου⁷, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπλευσαν οἱ ἀπόκληροι τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν Δωρικὴν εἰσβολὴν καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴν ἐξουδετέρωσιν τοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ Διός. Ἡ πολιτικὴ ἀνακατάταξις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον ἡ σιδηρουργία, συνετελέσθη διὰ τοῦτο ἀρχικῶς εἰς τὴν γῆν, ἡ ὁποία ὠνομάσθη ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πρώτης προχριστιανικῆς χιλιετίας «Ἰω-

IX τόμ. MCMLX, σ. 74/75), K. Schefold: Frühgriechische Sagenbilder, München 1964, πίν. 6 b, P. Zankani Montuoro—U. Zannotti—Bianco: Heraion alla foce del Sele, Roma II τόμ. MCMLIV, πίν. LXI.

* «Τοῖς δὲ θεοῖς λόγιον ἦν, ὑπὸ θεῶν μηδένα τῶν Γιγάντων ἀπολέσθαι δύνασθαι, συμμαχοῦντος δὲ θνητοῦ τινος τελευτήσειν» (Ἀπολλοδώρου: Βιβλιοθήκης I 6, 1).

1. Σχολίων ἀρχαίων εἰς Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον A' 1131 b.

2. » » » » » » A' 918 b.

3. Ἴδε Στράβωνος: Γεωγραφικῶν XIV 2, 7.

4. » Αἰσχύλου: Προμηθέως δεσμώτου 714/715, Ξενοφώντος: Κύρου ἀναβάσεως V 5, 1.

5. Ἴδε C. Plinii Secundi: Naturalis historiae VII 56 (197).

6. Διοδώρου Σικελιώτου: Βιβλιοθήκης ἱστορικῆς XVII 7, 4.

7. Ἴδε L. de Lannay: Ferrum (Ch. Daremberg—E. Saglio: Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines, Paris IIe τόμ. 1896, σ. 1079).

Ε. Γ. Μ. Δ. Σ. Κ. τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νία» διὰ τὴν λατρευτικὴν ἀναφώνησιν τοῦ Λυκίου θεοῦ τῆς Δήλου «ἰὰ» ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν¹, τοὺς ὁποίους ἐφρονημάτιζεν εἰς μίαν ἀνάπαυλαν τῆς «κατὰ βίου τε καὶ γῆς ζήτησιν»² θαλασσινῆς τῶν περιπετείας διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς. Ὑπὸ τοὺς δρους αὐτοὺς τὰ πρῶτα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς δημιουργίας ἐμπορικῶν καὶ ναυτικῶν συνοικισμῶν ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, προτοῦ ἀκόμη ὀχυρωθοῦν οἱ πρόποδες τῶν ἀκροπόλεων καὶ οἱ παράκτιοι τόποι τῆς Ἑλληνικῆς ἠπείρου.

Εὐθὺς ὁμως ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐδημιουργήθη ἐπιτακτικὸν αἷτημα διατροφῆς πληθυσμοῦ πολὺ μεγαλυτέρου ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἦτο εἰς θέσιν νὰ συντηρήσῃ ὁ περιορισμένος εἰς τὴν ἀκτὴν διαθέσιμος γεωργικὸς χῶρος³. Ἐκεῖ ὡς ἐκ τούτου ἐμειώθη διὰ πρώτην φοράν ἀποφασιστικῶς ἡ ζωτικὴ σημασία τῆς πατρικῆς γῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἐξουσία τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς, τῶν φυσικῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπιμελητῶν τῆς κοινωνικῆς συνυπάρξεως. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια τῆς Ἀσίας ἐξηρτήθη διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ λύσις τοῦ κεντρικοῦ προβλήματος τῆς ζωῆς ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἵπποτικῶν ἀρμάτων καὶ περισσότερον ἐκ τῶν «ἀλὸς ἵππων»⁴, ἐκ τῆς τόλμης καὶ τῆς ἰκανότητος τῶν «ναυσικλήτων»⁵ ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους δὲν συνέδεεν ἡ κοινότης οὔτε τοῦ ἀγροκτήματος οὔτε τοῦ αἵματος.

Ἀφ' οὔτου ἰδίως ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συναλλαγῆς εὐχρηστα κέρματα πολυτίμων μετάλλων ἀντιπροσωπευτικῆς τιμῆς⁶, οἱ ναύκληροι τῆς Ἰωνίας παρουσιάζονται ὡς κάτοχοι ἔναντι τῶν γαιῶν μιᾶς ἀκινήτου περιουσίας καὶ κατορθώνουν κατόπιν αἱματηρῶν ἀγῶνων* νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν κοινῶν καὶ νὰ ὀδηγήσουν ἐν συνεχείᾳ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία τὴν ἰδίαν ἐποχὴν «ναυτι-

1. Ἴδε Σ. Δ. Κυριαζοπούλου: Τὸ γεγονός τῆς φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1969, σ. 76.

2. Ἡροδότου: Ἱστοριῶν I 94.

3. Ἴδε R. M. Cook: *Ionia and Greece in the eight and seventh Centuries* B. C. («The Journal of Hellenic Studies», London LXVI τόμ. 1946. σ. 79).

4. Ὀμήρου δ' 708/09. Πρβλ. ν' 81 — 85.

5. » ν' 166.

6. Ἴδε Ἡροδότου I 94, Ξενοφάνους (Diels I B' 4), B. V. Head: *Historia numorum, A Manual of grec Numismatics*, Oxford 1911², σ. 643, C. Roebuck: *Ionian Trade and Colonization*, New York 1959, σ. 20, 88.

* «Στασιαζόντων γὰρ τῶν τὰς οὐσίας ἐχόντων καὶ τῶν δημοτῶν.. πρῶτον μὲν κρατήσας ὁ δῆμος καὶ τοὺς πλουσίους ἐκβαλὼν καὶ συναγαγὼν τὰ τέκνα τῶν φυγόντων.. παρανομοτάτῳ θανάτῳ διέφθειρεν. τοιγάρτοι πάλιν οἱ πλούσιοι κρατήσαντες ἅπαντας, ὧν κύριοι κατέστησαν, μετὰ τῶν τῶν τέκνων κατεπίπτωσαν» (Ἀθηναίου: Δειπνοσοφιστῶν XII 26, p. 523 F — 524 A).

κά τε εξηρτύετο καὶ τῆς θαλάσσης μάλλον ἀντεῖχοντο»¹, εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πληθυντικῆς ἐξουσίας. Μετὰ τὴν διάδοσιν τῆς νομισματικῆς οἰκονομίας καὶ εἰς τὴν μητρόπολιν* μετατίθεται διὰ τοῦτο τὸ ἱστορικὸν βάρος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου γενικῶς ἐκ τοῦ ἀγροῦ εἰς τὴν πόλιν, ἐκ τῆς φυλῆς εἰς τὸ ἄτομον, ἐκ τῆς ἀσυδοσίας εἰς τὴν δικαιολογίαν, ἐκ τοῦ θαύματος εἰς τὴν εὐθύνην, οὕτως ὥστε ὄχι μόνον νὰ ὑποχωρήσουν τὰ τυραννικὰ πολιτεύματα χάριν ἑνὸς κράτους στηριζομένου εἰς τὴν (ἐκ μέρους τῶν κατόχων ἑνὸς ὠρισμένου «τιμῆματος»² καὶ τελικῶς ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων γενικῶς ἐπιβαλλομένην) νομικὴν συνθήκην, ἀλλὰ νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ «τὰ μέγιστα μὴ θεῶν ἔργα εἶναι μηδὲ τύχης, ἀλλὰ τῶν ἐπιμεληθέντων»³. Ἐφ' ὅτου «ὁ ναυτικὸς ὄχλος διὰ τὴν κατὰ θάλατταν δύναμιν τὴν δημοκρατίαν ἰσχυροτέραν ἐποίησεν»⁴, ἀπαιτεῖται διὰ τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τοῦ συλλογικοῦ βίου ἡ γενικὴ σύνεσις καὶ συναίνεσις, ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἐμπειρίας εἰς τὸν δημόσιον χῶρον διὰ τὸν ἔλεγχον, τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς.

Διατὶ δὲν κατελύθη ἐντὸς τῶν ἄστων τῆς Ἀνατολῆς ἡ αὐταρχικὴ ἐξουσία

Ὅτι κυρίως ἔχει σημασίαν μετὰ τὴν ἴδρυσιν πολιτικῶν κέντρων εἰς τὴν Ἑλλάδα, δὲν εἶναι ὁ τρόπος τῆς λύσεως, ἀλλὰ τῆς δημιουργίας τῶν προβλημάτων. Δὲν ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τύχη τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἐκ τῶν διαθέσεων ἢ τῶν δυνάμεων τοῦ χθονίου καὶ τοῦ ἐπουρανίου κόσμου, ἐκ μιᾶς θείας ὑποστάσεως ἢ παροχῆς, τῆς γῆς ἢ τῆς βροχῆς, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν πολιτῶν μεταξὺ τῶν. Τὸ πρᾶγμα ὑπῆρξεν ἱστορικῶς πρωτοφανές, διότι μέχρι τότε ἡ ἀγροτικὴ κοινωνία συνίστατο (καὶ ὅπου ἀκόμη ἔπρεπε χάριν τῆς ἀμύνης ἔναντι τῶν ἐξωτερικῶν τῆς ἐχθρῶν νὰ συγκεντρωθῆ ἑντὸς μεγάλων ὀχυρωματικῶν περιβόλων) ἐξ ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εὕρισκοντο βασικῶς εἰς παράλληλον σχέσιν πρὸς τὰ σταθερῶς ὑπολογιζόμενα ἢ ἀνεξέλεγκτα φυσικὰ γεγονότα, εἰς τρόπον ὥστε ἡ κρατικὴ καὶ ἡ ἱερατικὴ ἀρχὴ νὰ ἐκπροσωπήσουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν τάξιν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἀστάθμητον παράγοντα τῆς φύσεως, ἢ ἐκδήλωσις τῆς ὁποίας ἐνεφανίζετο ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ὡς ἀνταπόδοσις ἢ τιμωρία.

1. Θουκυδίδου I 13.

* «Ἐφορος δ' ἐν Αἰγίνῃ ἀργυρον πρῶτον κοπήναί φασιν ὑπὸ Φεῖδωνος, ἐμπόριον γὰρ γενέσθαι, διὰ τὴν λυπρότητα τῆς χώρας τῶν ἀνθρώπων θαλαττουργούντων ἐμπορικῶς» (Στράβωνος VIII 6, 16).

2. Ἴδε Ἀριστοτέλους: Ἠθικῶν Νικομαχείων Θ' 12 (p. 1160 a 33 — b 19).

3. Θρασύμαχος (Diels II B' 1). Πρβλ. Εὐριπίδου: Ἀπόσπ. 200 (Naucl).

4. Ἀριστοτέλους: Πολ. Β' 4 (p. 1304 a 22 — 24).

Ὁ παρατακτικὸς αὐτὸς σύνδεσμος τῶν ἀγροτῶν πρὸς τὰ γεγονότα τῆς βλαστήσεως καὶ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, ἔναντι τῶν ὁποίων ἡ ἀμειβομένη στάσις ἦτο μία ἐκ συστήματος ἢ κατὰ περίπτωσιν ὑποταγῆ, ἐπέτρεψε καὶ συνετήρησεν ἐντὸς τῶν Ἀνατολικῶν ἄστων περισσότερο παντὸς ἄλλου γεωπολιτικοῦ λόγου τὴν αὐταρχικὴν ἐξουσίαν, ἡ ὁποία δὲν προσέκρουεν εἰς τὴν νομισματικὴν ἀλληλεξάρτησιν τῶν κοινωνικῶν μονάδων καὶ δὲν ἀντιμετώπιζεν ἐπομένως τὰ μεταβλητὰ προβλήματα τῆς δυναμικῆς αὐτῆς συνοχῆς, διὰ τὴν λύσιν τῶν ὁποίων θὰ ἦτο ἀναγκαία ἡ ἐπισταμένη γνῶσις τῶν πολιτικῶν τῶν ὄρων. Περὶ τούτου ὑπήρχεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τῶν μεταβατικῶν χρόνων ἐκ τῆς ἀγροτικῆς πρὸς τὴν ναυτεμπορικὴν κοινωνίαν σαφῆς συνείδησις, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ὁποίας ἐπὶ παραδείγματι «παλαιοὶ βασιλεῖς» τῶν Ἀθηνῶν, «πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάττης καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντα περὶ τῆς χώρας Ποσειδῶνα δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς ἐνίκησεν»¹. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον μετέστρεψαν ἀργότερον οἱ Τριάκοντα τὸ βῆμα τῆς Πνυκῆς «πεποιημένον ὡστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλατταν», διότι ἐπιστεύετο γενικῶς «τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχία δ' ἦτοτο δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας»². Ἐὰν κατὰ συνέπειαν ὁ ἀστικὸς κόσμος τῆς ἀρχαιότητος ἀνέπτυξε τὴν καθαρωτέραν διάστασιν τοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ γεγονὸς αὐτὸ βασικῶς σημαίνει, ὅτι ἐνταῦθα ἡ πολιτικὴ κοινότης, ἐφ' ὅσον ἐστήριξε τὴν κρατικὴν τῆς ὑπόστασιν εἰς τὴν γενικὴν ἀντίληψιν τῶν οἰκονομικῶς συνδεομένων μεταξύ των ἐλευθέρων, ἀπεκαλύφθη ὡς ὀντολογικὴ προϋπόθεσις τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως: «Τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστὶ.. καὶ ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῶον»³.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Τὸ ἦθος τῆς πόλεως ὡς περιεχόμενον τῆς πολιτικῆς

Σήμερον παρουσιάζεται καὶ πάλιν εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς κεντρικὸς τῆς παράγων ἡ συνάφεια τῶν ἀνθρώπων ὡς παραγωγῶν καὶ ταυτοχρόνως ὡς καταναλωτῶν ἐντὸς ἐνὸς διὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἀγαθῶν καταλλήλως διαρρυθμιζομένου περιβάλλοντος. Διὰ δευτέραν φορὰν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σκέ-

1. Πλουτάρχου: Θεμιστοκλέους 19 (p. 121 E).

2. » : » 19 (p. 121 F).

3. Ἀριστοτέλους: Πολ. Α' 2 (p. 1253 a 2/3). Πρβλ. Γ' 6 (p. 1278 b 19 — 21), Ἠθ. Νικ. Α' 5 (p. 1097 b 11), Ι' 9 (p. 1169 b 18/19).

πισ εξαρτώνται άμέσως έκ του συνδέσμου των μετόχων της πολιτικής κοινότητας. Όχι μόνον ή νομισματική εξίσωση της εργασίας, αλλά και τὰ κριτήρια των πράξεων και ο τρόπος της αντίληψης των πραγμάτων και τὰ είδη των αναγκών, των ελπίδων και των πεποιθήσεων έχουν κατά φυσικήν ανάγκην τήν άρχήν των εις τήν άστικήν συμπεριφοράν. Αὐτός είναι ο λόγος, διά τόν όποϊον ή Πολιτική διευρύνει έκ νέου τὸ νόημά της, τὸ όποϊον εις τήν φεουδαρχικήν κοινωνίαν της Εύρώπης περιωρίσθη μόνον εις τήν δήλωσιν του χειρισμοῦ των κρατικών ύποθέσεων και περιλαμβάνει, όπως και κατά τήν εποχήν του Ἀριστοτέλους, τὸ σύνολον των κοινωνικών γεγονότων, τὸ ήθος του άστικού πλαισίου της ζωής. Διά τόν ίδιον λόγον επίσης ή Ἠθική, ἐφ' όσον όρίζει τόν σκοπόν και τόν τρόπον της άτομικής διαγωγής εντός της πόλεως, επανεμφανίζεται ως θέμα και ως προϋπόθεσις* «της κυριωτάτης και μάλιστα αρχιτεκτονικής¹. αὐτη δ' έστιν ή πολιτική δύναμις»².

Κοινωνικοί παράγοντες και ήθική δεοντολογία

Όσοι αναφέρονται εις τήν πρακτικήν και άξιολογικήν έκφρασιν του παρόντος, ή όποία βασίζεται, όπου δέν πρόκειται περί αναχρονισμοῦ, εις τὰ γεγονότα της κοινωνικής συνυπάρξεως, σκέπτονται πολιτικῶς. Ἐν έναντία περιπτώσει ανακινούν θέματα των καιρών, οί όποϊοι προηγήθησαν του φαινομένου της σημερινής πόλεως, είτε όμιλοῦν περί άχρόνων πραγμάτων, τὰ όποια θά ήτο δυνατόν νά ισχύουν, εάν ο άνθρωπος «μηθέν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν» δέν ήτο «μέρος πόλεως», άλλ' έξη «ώστε θηρίον ή θεός»³. Όπως άλλοτε τόν Ἀριστοτέλη, ενδιαφέρουν και τήν Ἠθικήν των ήμερών μας, ή όποία «πολιτική τις οὔσα»⁴ εξετάζει τήν άστικήν διαγωγήν, οί συγκεκριμένοι όροι («αί γάρ πράξεις εν τοίς καθ' έκαστα»)⁵ και όχι ο καθολικός τύπος του ήθους όπουδήποτε και όποτεδήποτε, ο όποϊος ένεκα της γενικότητός του θά έστερείτο περιεχομένου αντιστοίχου της έκάστοτε περιστάσεως. Διά τόν λόγον αὐτόν χρειάζεται πρὸ παντός άλλου ή μελέτη της ιστορικής συνθήκης, έκ της όποίας άπορρέουν τὰ επί

* «Μέρος έστιν, ως έοικε και αρχή ή περι τὰ ήθη πραγματεία της πολιτικής. τὸ δ' όλον και τήν επωνυμίαν δικαίως αν μοι έχειν ή πραγματεία οὐκ ήθικήν, αλλά πολιτικήν» (Ἀριστοτέλους: Ἠθικών μεγάλων Α' 1, p. 1181 b 25 — 29).

1. Ἀριστοτέλους: Ἠθ. Νικ. Α' 1 (p. 1094 a 26/27).

2. » : Πολ. Γ' 12 p. (1282 b 14).

3. » : » Α' 2 p. (1253 a 27 — 29).

4. » : Ἠθ. Νικ. Α' 1 (p. 1094 b 10/11).

5. » : » Γ' 1 (p. 1110 b 6/7). Πρβλ. Πολ. Β' 8 p. (1269

a 11/12).

μέρους αίτήματα τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς θεραπείας ἐνὸς ἀσθενοῦς ἢ τῆς διοικητικῆς τέχνης: «Δεῖ δ' αὐτοὺς ἀεὶ τοὺς πράττοντας τὰ πρὸς τὸν καιρὸν σκοπεῖν, ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς ἔχει καὶ τῆς κυβερνητικῆς»¹. Ἐναντι τῆς ἰδέας τοῦ ἀπαιτουμένου «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας»² Πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὡς γενεσιουργὸς λόγος τῶν ἀξίων («ὁ καὶ τούτοις πᾶσι αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ εἶναι ἀγαθὰ»)³, ὁ φιλόσοφος τοῦ Λυκείου ἐζήτησε μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, ἣ ὁποία εἶχε θέσει ὀριστικὸν τέλος εἰς τὴν αὐτονομίαν καὶ κατὰ συνέπειαν ἠθικὴν ἐξιδανίκευσιν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων, τὸν ἐπαγωγικὸν ἐλέγχον τῶν κοινωνικῶν γεγονότων καὶ μάλιστα ὄχι μόνον ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι γενικῶς δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντικείμενα ἐρεύνης, ἀλλ' ἰδίως αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη δοκιμασθῆ ἐμπειρικῶς: «Ἄρκτέον μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν γνωρίμων, ταῦτα δὲ διττῶς· τὰ μὲν γὰρ ἡμῖν τὰ δ' ἀπλῶς ἴσως οὖν ἡμῖν ἀρκτέον ἀπὸ τῶν ἡμῖν γνωρίμων»⁴.

Εἰς μίαν μεταγενεστέραν ἀπολυταρχικὴν περίοδον, ἣ ὁποία δὲν ἐπέτρεπε τὴν προσωπικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου, ἐφ' ὅσον ἡ πρᾶξις καθορίζετο λεπτομερῶς ὑπὸ τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως καὶ τοῦ κράτους, ἀλλ' ἣ ὁποία ἱστορικῶς εὗρίσκετο εἰς τὴν παραμονὴν τῆς δευτέρας ἀστικῆς ἀναδιαρθρώσεως τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν διὰ τῶν πρώτων βιομηχανικῶν ἀνακατατάξεων, ὁ Kant προσεπάθησε νὰ συντάξῃ ἓνα δεοντολογικὸν γνώμονα τῆς ἠθικῆς, ὁ ὁποῖος νὰ ἰσχύῃ ὡς παγκόσμιος νόμος ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ χρόνου. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὁπότε ἡ πρᾶξις ἐξαρτᾶται κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τῶν κοινωνικῶν συνόλων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ διὰ μέσου τῶν κρατικῶν ὀρίων λόγῳ τῆς συγκοινωνιακῆς ἐκμηδενίσεως τῶν ἀποστάσεων, τῆς προοδευτικῆς ἄρσεως τοῦ συνοριακοῦ ἐλέγχου καὶ τῶν ἐποπτικῶν καὶ ἠχητικῶν μέσων ἐπικοινωνίας, ἡ ἐξέτασις τοῦ ἠθικοῦ εὗρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν τυπολογικὴν τῆς ἐπιδίωξιν, διὰ νὰ προσγειωθῆ, ὅπως τὸ εἶχεν ἀπαιτήσῃ ὁ Ἄριστοτέλης, εἰς τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα: «Δεῖ δέ.. τιθέντας τὰ φαινόμενα καὶ πρῶτον διαπορήσαντας οὕτω δεικνύναι μάλιστα μὲν πάντα τὰ ἐνδοξα περὶ ταῦτα τὰ πάθη, εἰ δὲ μὴ, τὰ πλεῖστα καὶ κυριώτατα· ἐὰν γὰρ λύηται τε τὰ δυσχερῆ καὶ καταλείπηται τὰ ἐν-

1. Ἄριστοτέλους: Ἡθ. Νικ. Β' 2 (ρ. 1104 a 8 -- 10).

2. Πλάτωνος: Πολιτείας 509 B.

3. Ἄριστοτέλους: Ἡθ. Νικ. Α' 2 (ρ. 1095 a 27/28). Πρβλ. Πλάτωνος: Πολιτείας 509 B: «Καὶ τοῖς γινωσκομένοις τοίνυν μὴ μόνον τὸ γινώσκεισθαι φάναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι τε καὶ τὴν οὐσίαν ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι».

4. Ἄριστοτέλους: Ἡθ. Νικ. Α' 2 (ρ. 1095 h 2 — 4).

δοξα, δεδειγμένον ἂν εἶη ἱκανῶς¹. ἀρχὴ γὰρ τὸ ὅτι καὶ εἰ τοῦτο φανοῖτο ἀρκούντως, οὐδὲν προσδεήσει τοῦ διότι»².

Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τοῦ συλλογικοῦ ἐρείσματος τῆς πράξεως

Ὁ Πλάτων εἶχε προχωρήσει φιλοσοφικῶς εἰς τὴν ἀξίωσιν ἐνὸς διανοητικῶς προσιτοῦ ἀθύποστατου ἀγαθοῦ ὡς ὄντολογικῆς προϋποθέσεως ὄλων τῶν ἄλλων ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔνεκα τῆς ἐμπιστοσύνης, τὴν ὁποίαν ἔτρεφεν εἰς τὴν γνῶσιν ὁ ὑπατος τῶν Σοφιστῶν διδάσκαλός του καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς πνευματικῆς συγγενείας, τὴν ὁποίαν προϋπέθετεν ὁ ἴδιος μεταξὺ τῶν ὀρθῶς σκεπτομένων καὶ τοῦ ὑπερβατικοῦ ἐκπροσώπου τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς*, ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο μόνον ἐπὶ τῶν ἠθικῶν θεμάτων «ἀνθρώποις σῶφροσι νόμος»³, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας «ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον μάλιστα»⁴. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοίως ἀνέπτυξε τὴν ἠθικὴν του σκέψιν μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς κρατικῆς αὐτονομίας τῶν Ἀθηνῶν, ὅποτε εἶχεν ἀνατραπῆ τὸ βάθρον τῶν πολιτικῶν αἰτημάτων καὶ ἀξιών. Ἐφ' ὅσον δὲν ἴσχυεν ἡ παλαιὰ κοινωνικὴ δικαιολογία τῆς πράξεως, ἦτο φυσικὸν οἱ ἄνθρωποι νὰ πράττουν ὀλιγώτερον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ σύνολον καὶ περισσότερον χάριν τοῦ ἀτομικοῦ των συμφέροντος, ὀλιγώτερον ἐπὶ τῆ βάσει τῆς λογικῆς καὶ περισσότερον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀλόγων ροπῶν τῆς ψυχῆς ἐναντίον τῆς ἐρειδομένης εἰς τὰ δεδομένα τοῦ παρελθόντος συλλογικῆς στάσεως.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἡ σημερινὴ ἐποχὴ ἐπιχειρεῖ διὰ τῶν τεχνολογικῶν τῆς δυνατοτήτων μίαν ἠθικὴν ὑπέρβασιν τῶν ἐθνικῶν ὀρίων καὶ μεταθέτει τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ πλαισίου τῶν πατριωτικῶν ὑποχρεώσεων εἰς τὸν τομέα τῆς ἀνταγωνιστικῆς οἰκονομίας, διὰ νὰ μάχεται μόνος ἐναντίον ὄλων ὑπὲρ τῶν ἰδιωτικῶν του ὑποθέσεων, ἐκθετος εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἐπίθεσιν ἀοράτων ὀργανισμῶν κατασκευῆς συνειδήσεων, οἱ ὁποῖοι τὸν κινοῦν ἐκ τῶν ἔσω καὶ τὸν τοποθετοῦν ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως ἐκεῖ, ὅπου τὸν χρειάζονται πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν οἰκονομικῶν ἢ κρατικῶν των σχεδίων. Ἡ ἐξέτασις διὰ τοῦτο τῶν ἀστικῶν γεγονότων, ὅπως ἀκριβῶς ἀναπτύσσονται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐπὶ διεθνοῦς κλίμακος, ἀποτελεῖ τὴν μεθοδικὴν προϋπόθεσιν τῆς ἠθικῆς, ἡ ὁποία θὰ εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ὀρίσῃ τὴν θέσιν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

1. Ἀριστοτέλους: Ἠθ. Νικ. Η' 1 (p. 1145 b 2 — 7).

2. » : » » Α' 2 (p. 1095 b 6/7).

* «Ὅδε ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν ἢ ὅς ἂν ἡμῶν οὖν γένηται ὅ,τι δικαιοτάτος» (Θεαιτήτου 176 C. Πρβλ. Νόμων 716 D, 889 D).

3. Ἐπιστολῆς η' 355 A.

4. Νόμων 716 C.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ δευτέρου ἀστικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἱστορίας

Σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν αἰτίων, τοῦ τρόπου παρουσιάσεως καὶ τῆς λύσεως τῶν ἀστικῶν προβλημάτων θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προσφέρῃ ὁ ἔλεγχος τῆς πρώτης θεωρητικῶς ἀνεπτυγμένης σχετικῆς ἐμπειρίας. Ἴσως τὰ πολιτιστικὰ κείμενα τῆς Ἑλλάδος οὐδέποτε ἄλλοτε ἀπεκάλυψαν τὸ παιδαγωγικὸν των μέγεθος, ὅπως τὸ παρουσιάζουν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Οἱ καιροὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας περιόδου τοῦ ἀστικοῦ βίου ἱκανοποιοῦντο ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος διὰ τῆς σταχυολογήσεως ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν τῆς ἐποχῆς του ἀποφθεγμάτων, ἡ ἔννοια τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον εἰς τὰ ἠθικὰ των αἰτήματα, κοινωνικὴ βᾶσις τῶν ὁποίων δὲν ἦτο ἡ πόλις.

Συγκεκριμένως τὸ πρόβλημα τῆς ἀστικῆς διαγωγῆς, ὅπως ἐτέθη κυρίως εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔχει σήμερον μοναδικὴν ἐπικαιρότητα. Ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται καὶ πάλιν χωρὶς μυθικὴν κάλυψιν καὶ κοινωνικὴν σκοπιμότητα εἰς τὸν κόσμον, ἀντιμέτωπος τῆς ἀτομικῆς του ὑπάρξεως ὡς πολιτικοῦ θέματος. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς Ἀραβικῆς εἰσόδου τῶν φυσικῶν του ἔργων εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην ἐδικαιολόγησε τὴν μέχρι τότε ἀποδοκιμοζομένην ἐμπειρικὴν πραγματικότητα καὶ διὰ τῆς λογικῆς ἐρεῦνης τῶν κοσμικῶν φαινομένων ἐθεμελίωσε τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν Νεωτέρων χρόνων, καλεῖται μετὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ἀπαραιτῶν ἱστορικῶν ὄρων διὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἠθικῆς του φιλοσοφίας νὰ ὑποδείξῃ, πῶς ἀντιμετώπισεν ὁ πολίτης τῆς Ἑλλάδος τὴν πνευματικὴν καταστροφὴν τοῦ θεμελίου τῶν συλλογικῶν ἀπαιτήσεων καὶ κριτηρίων, ἡ ὁποία μετέθεσε τὸν σκοπὸν τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐκ τῆς πόλεως εἰς τὸ ἀνεπανάληπτον ἱστορικὸν του πρόσωπον.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. Τὸ γεγονός τῆς κριτικῆς στάσεως εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Μ. Ἀσίας

Εἰς τὴν Ἠθικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκβάλλουν τὰ αἰτήματα καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἤθους, ἀφ' οὗ καὶ ὅπως τὰ διεμόρφωσεν ἡ συγκρότησις κοινωνικῶν ομάδων, ἡ ζωὴ τῶν ὁποίων δὲν ἐστηρίζετο ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν μαγικὴν προσφορὰν τῆς γῆς καὶ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν μυθολογικῶς κατωχυρωμένην ἐξουσίαν τῶν ἐκ παραδόσεως ἢ διὰ τῆς βίας ἰδιοκτητῶν τῆς, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν πληθυντικὴν ἀντίληψιν καὶ διοίκησιν τῶν κοινῶν ὑποθέσεων ἐκ μέρους τῶν θρησκευτικῶς ἀσυνδέτων μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἐμπειρίας, τὴν ὁποίαν προσέφερον ὁ συναλλαγματικὸς βίος διὰ μέσου τῶν ἐθνικῶν ὀρίων. Ἐὰν ἐπομένως ἐπρόκειτο νὰ διαπιστωθοῦν τὰ κεντρικὰ τῆς γνωρίσματα, ἡ ἔρευνα θὰ ἔπρεπε νὰ στραφῆ πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς δημοκρατίας καὶ μάλιστα ὄχι μόνον εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλ' εἰς τὴν πρώτην ἱστορικὴν περιοχὴν ἐξουδετερώσεως τῶν ἀριστοκρατικῶν προνομίων ἐπέκεινα τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Παραδειγματικῶς διὰ τὴν ἄλλην Ἑλλάδα ὁ πολιτικὸς βίος παρουσίασεν εἰς τὴν Ἰωνίαν διανοητικὸν χαρακτήρα, διότι ἐκεῖ πρώτην φορὰν κατελύθησαν τὰ δίκαια τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ αὐθαιρεσία τῶν ὑπερφυσικῶν τῶν ἐπικούρων ὑπὸ τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ναυτικοῦ ἐμπορίου ἀπέκτησεν εἰς βάρος τῆς ἀκινήτου τὴν ἀνατρεπτικὴν ἰσχὺν τῆς μεταλλικῆς περιουσίας.

Ἐὰν ὁ βίος τοῦ πελάγους δὲν ἐβασίζετο εἰς τὴν θεῖαν ἰκανότητα τῆς ἀοράτου διεκπεραιώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου σχεδίου, ὅπως συνέβαινεν εἰς τὸν ἀγρόν, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ μέτωπον ἀντιμετώπισιν ἀντιδραστικῶν στοιχείων (ἢ ἀπόκρουσις τῶν ὁποίων ὑπεχρέωσε τὸν ἐκπρόσωπον θεὸν Ποσειδῶνα νὰ ἐγκαταλείψῃ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὴν θάλασσαν ὡς φύσιν καὶ ὡς ἱστορίαν — ὡς μέσον πλεύσεως καὶ ὡς δυνατότητα συναντήσεως ἑτεροδόξων ἀνθρώπων — χωρὶς ὑπερφυσικὴν κάλυψιν) οἱ ναυτικοὶ τῆς Ἰωνίας ἀνέπτυξαν μίαν ἀπαραδειγμάτιστον εἰς ὀλόκληρον τὸν ὑπόλοιπον Ἑλληνικὸν κόσμον πρωτοβουλίαν καὶ αὐτοπεποίθησιν διὰ τοῦ ἀγωνιστικοῦ τῶν ἔργου ἐναντίον τερατωδῶν ἀρχικῶς καὶ

εἰς τὸ τέλος ἀντικειμενικῶν παραγόντων. Καὶ ἂν ἡ ναυτικὴ περιπέτεια ἐχρειάζετο καὶ διὰ τοῦτο ἀνέπτυσσε τὴν ὀξυδέρκειαν καὶ τὴν ἱκανότητα προσαρμογῆς εἰς ἓνα ἐκ φύσεως ἀσταθῆ κόσμον, ἦτο ἐπόμενον ἢ ἐπιτυχία καὶ τὸ λάθος νὰ μετρηθοῦν λογικῶς. Ἡ προστάτρια θεότης τοῦ πλάνητος εἰς τὴν θάλασσαν Ἄθηνᾶ διεκρίθη ὡς ἐκ τούτου μεταξὺ τῶν θείων προσώπων, ὅπως ἐκεῖνος μεταξὺ τῶν κτηματιῶν, διὰ τὴν πνευματικὴν τῆς εὐστροφίαν.

«Εἰδότες ἄμφω

κέρδ' ἐπεὶ σὺ μὲν ἔσσι βροτῶν ὄχ' ἄριστος ἀπάντων
βουλῆ τε καὶ μύθοισιν, ἐγὼ δ' ἐν πᾶσι θεοῖσι
μήτι τε κλέομαι καὶ κέρδεσιν»¹.

2. Πῶς ἀπεχώρησεν ἐκ τῆς πράξεως ἡ θεία πρωτοβουλία

Ἡ ἀποθέωσις τῆς λογικῆς εὐλυγισίας χαρακτηρίζει τὴν πρώτην διανοητικὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ περιβάλλοντος. Ἐναντι τῶν ἐπικινδύνων στοιχείων τοῦ ὕγρου κόσμου οἱ ναύκληροι τῆς Ἰωνίας ἀντέταξαν τὴν κριτικὴν στάσιν, ἡ ὁποία δὲν ἐβασίζετο εἰς τὸν ἀστάθμητον παράγοντα καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπελόγιζεν ἐμπειρικῶς ἀδοκίμαστα γεγονότα. Ἐναντι τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ἀπεδύθησαν εἰς ἀγῶνα παρόμοιον πρὸς τὴν πάλην κατὰ τῶν θραυομένων διὰ τῆς προσωρινῆς ὑπεκφυγῆς καὶ τῆς ἐπιθέσεως εἰς τὸν εὐθετον χρόνον θαλασσιῶν ἀντιστάσεων. Ἐὰν τὸ ἀπαιτῆ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἢ περίστασις, ὁ ἦρωας μεταβάλλεται εἰς ἐπαίτην:

«Ὁ δ' ἐς πόλιν ἤγεν ἄνακτα

πτωχῶ λευγαλέφ ἐναλίγκιον ἠδὲ γέροντι
σκηπτόμενον· τὰ δὲ λυγρὰ περὶ χροῖ εἶματα ἔστο»².

Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἡ θεότης δὲν πράττει αὐτοπροσώπως ἢ ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον, δὲν ἐπεμβαίνει πλέον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ περιορίζεται εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῆς αποτελεσματικῆς ἐνεργείας:

«Πολυμήχαν' Ὀδυσσεῦ,

φράζεο, ὅπως μνηστῆρσιν ἀναιδέσιν χεῖρας ἐφήσεις»³.

Ἐφ' ὅσον ὁμως ἡ θεία συμβουλή δὲν ἔχει, ὅπως συνέβαινε εἰς τὴν μετακινουμένην κοινωνίαν τῶν νομάδων καὶ εἰς τὸν ἀγροτικὸν κόσμον, ἠθικὴν ἢ μαγικὴν, ἀλλὰ μεθοδικὴν σημασίαν διὰ τὴν ὑπερνίκησιν τῶν δυσχερειῶν, ἡ ἀποτυχία δὲν βαρύνει τὸν θεὸν οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ

1. Ὀμήρου ν' 296 — 299.

2. » ε' 201 — 203. Πρβλ. δ' 245 κ.έ.

3. » ν' 375 κ.έ.

θεωρηθῆ ὡς θεία τιμωρία, ἀλλ' ἐμφανίζεται ὡς ἀποτέλεσμα ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως τῶν γεγονότων. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Ζεὺς ἐξανίσταται κατὰ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐνοχοποιοῦν διὰ τὰ ἰδικὰ των σφάλματα ἐκεῖνον καὶ τοὺς ὑπερφυσικούς του συναδέλφους :

«Ὡ πόποι, οἶον δὴ νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται·
ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ
σφῆσιν ἀτασθαλίησιν ὑπέρμορον ἄλγε' ἔχουσιν»¹.

Ὅσοι λοιπὸν ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑφίσταντο πλήγματα εἰς τὴν ζωὴν, δὲν ἀντελήφθησαν εἰς τὸν κρίσιμον χρόνον περὶ τίνος ἐπρόκειτο. Σύνεσις καὶ ἦθος ἦσαν ἐπομένως συνάλληλα γεγονότα. Οἱ Ἀχαιοὶ ἐταλαιπωρήθησαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των εἰς τὴν πατρίδα μετὰ τὴν νίκην των εἰς τὸ Ἴλιον, «ἐπεὶ οὐ τι νοήμονες οὐδὲ δίκαιοι πάντες ἔσαν»². Ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ὥρας μέχρι τέλους τῆς δημοκρατίας ἡ Ἑλλάς ἀνάγει τὴν ἀρετὴν εἰς τὸν νοῦν.

3. Ὁ ἄνθρωπος τῆς Δημοκρατίας ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νοῦ

Ἐντὸς τῆς πόλεως, τὴν διοικητικὴν εὐθύνην τῆς ὁποίας ἀνέλαβε κατόπι αἱματηρῶν ἀγώνων ἐναντίον τῆς μυθικῶς κατωχυρωμένης ἀριστοκρατίας ὁ νομισματικῶς ἰσχυρὸς δῆμος, ἡ τάξις τῶν ἐφοπλιστῶν, τῶν βιομηχάνων καὶ τῶν ἐμπόρων, ἡ ἀναγκαία συλλογικὴ ἐνέργεια ἔπαυσε νὰ ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς αὐθεντίας, διὰ νὰ γίνῃ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θέμα δημοσίων συζητήσεων. Προτοῦ ἀποφασισθῆ, τί ἔπρεπε νὰ συμβῆ γενικῶς, ἐλέγοντο εἰς ἐπήκοον ὄλων τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ, ἐὰν ἐχρειάζετο ἢ ὄχι μία ὠρισμένη πολιτικὴ πρᾶξις καὶ ὑπὸ ποίους ὄρους ἢ μέχρι τίνος σημείου. Ὅσοι δὲν ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἀποφάσεως, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ τὴν σεβασθοῦν, ὄχι ὁμῶς διότι τὴν ἐθέσπιζεν ἡ βία, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνόμισαν οἱ περισσότεροι, ὅτι ἔχει βάσιμον λόγον. Ἐνῶ ἄλλοτε ὤφειλε νὰ συμβῆ, ὅ,τι ὠρίζεν ὁ θεὸς εἴτε ἡ παράδοσις, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης ἐλέγχου, διότι τὸ πρᾶγμα θὰ ἦτο ἀσέβεια ἢ ἐπειδὴ τὸ παρελθὸν εἶχε προλάβει τὴν λύσιν τῶν ἐπικαίρων προβλημάτων, τώρα ὁ πολίτης ἔχει τὸ χρέος νὰ διαπιστώσῃ τὴν σκοπιμότητα τῶν προτεινομένων σχεδίων, τὴν ἀντιστοιχίαν τῆς προτάσεως πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ναυτικὸς κόσμος τῆς Ἰωνίας ὠνόμαζε «λόγον» τὴν ποσότητα τῶν ὁμοειδῶν ἐμπορευμάτων, τὴν συλλογὴν τῶν φυσικῶν ἢ βιοτεχνικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἦτο δυνατόν νὰ ὑπολογισθοῦν, ὥστε διὰ τὴν ἐνδειξιν νὰ ἐγγυᾶται ὁ ἀντικειμε-

1. Ὀμήρου α' 32 — 34.

2. » γ' 132/133.

νικὸς κόσμος, ἐζητήθησαν «λογικὰ» δεδομένα καὶ διὰ τὴν ὑποστήριξιν τῶν κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Ὅ,τι διὰ τοῦτο ἐπεβάλλετο χωρὶς «πραγματικὴν» ἀνάγκην, ἐνεφανίσθη τότε ὡς «παράλογον». Ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ μῦθος καὶ ἡ ἐπικὴ ποίησις (ἐπειδὴ ἀνεφέροντο εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν φαντασίαν, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐρείσματα εἰς τὴν ζωὴν) ἐξέφρασαν ἀστήρικτα αἰτήματα, ὅ,τι δὲν ἐβασίζετο — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν «πεζὸν» λόγον τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων — εἰς τὰ πράγματα. Ἡ πολεμικὴ τῶν Ἴωνων φιλοσόφων κατὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου¹ ἐξηγεῖται ἀκριβῶς ἐξ αὐτῆς τῆς νέας ἀπόψεως τοῦ κόσμου, τῆς «λογικῆς» δοκιμασίας τῶν γενικῶν ζητημάτων. Ἐκτοτε εἰς τὴν πόλιν καὶ κατ' ἐπέκτασιν εἰς τὸ σύμπαν² δὲν ἰσχύει τὸ καθεστὼς τῆς ἀριστοκρατικῆς αὐθαιρεσίας, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν ποικιλομόρφων κοσμικῶν φαινομένων τὸ κεντρικὸν αἶτημα τῆς ἀστικῆς δικαιοσύνης*: «Γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπείροισιν ἐοίκασιν»³.

Ἀπὸ τῆς ἠθικῆς πτώσεως τῶν αὐτονόμων Ἑλληνικῶν πόλεων, ἡ ὁποία ἐπέτρεψεν ἐκ νέου τὴν ἐπικράτησιν ἀλόγων δυνάμεων εἰς τὸν δημόσιον χῶρον, ὑπελογίσθησαν καὶ ἄλλα στοιχεῖα πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἥθους, ἐκρίθησαν ὁμως εἰς τὴν λογικὴν προσπάθειαν τῆς θεμελιώσεως τοῦ ἀστικοῦ βίου ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκέψεως** ὡς μέσα διὰ τὸ ἔργον τῆς θεωρίας. Ὅ,τι προεῖχε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἠθικῶς, ἦτο ἡ δυνατότης τῆς πνευματικῆς ὑπερνήκσεως τῶν ἀλόγων ὄρων ζωῆς. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐμβίων ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ *animal rationale*⁴, οὔτε ὁ

1. Ἴδε *Ξενοφάνην* (Diels I B' 11 — 16) καὶ *Ἡράκλειτον* (Diels I B' 40, 42, 56/57).

2. Ἴδε G. Vlastos: Equality and Justice in early Greek Kosmologies («Classical Philology», Chicago XLII 1947, σ. 176), K. Latte: Der Rechtsgedanke im archaischen Griechentum («Antike und Abendland», Hamburg II τόμ. MCMXLVI, σ. 70), K. Schadewaldt: Das Welt — Modell der Griechen («Hellas und Hesperien», ἐκδ. E. Zinn, Zürich — Stuttgart 1960, σ. 428).

* «Διδόναι γὰρ ταῦτα δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοις τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν» (*Ἀναξίμανδρος*, Diels I B' 1), «Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, ἐρινύες μιν Δίκης ἐπικούροι ἐξευρήσουσιν» (*Ἡράκλειτος*, Diels I B' 94), «Οὔτε γὰρ γενέσθαι / οὔτε ὄλλυσθαι ἀνήκε Δίκη χαλάσασα πέδησιν» (*Παρμενίδης*, Diels I B' 8¹⁴· 30/31, 10⁹), «Οἱ Στωϊκοὶ τὸν μὲν οὐρανὸν κυρίως πόλιν· τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐνταῦθα οὐκέτι πόλεις· λέγεσθαι μὲν γὰρ, οὐκ εἶναι δέ· σπουδαῖον γὰρ ἡ πόλις» (*Χρύσιππος*, *Arnim* III 327. Πρβλ. 337, *Μάρκου Ἀυρηλίου*: *Τῶν εἰς ἑαυτὸν* IV 3).

3. *Ἡράκλειτος* (Diels I B' 1).

** «Ἔστι γὰρ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ φρόνησις ἡ αὐτὴ μὲν ἐξίς.. τοῦ γὰρ φρονίμου τοῦτ' ἔργον εἶναι φάμεν, τὸ εὖ βουλευέσθαι» (*Ἀριστοτέλους*: *Ἠθ. Νικ.* Ζ' 7, p. 1141 b 9 — 24).

4. Ἴδε *Ἀριστοτέλους*: *Ἀπόσπ.* 187 (p. 1511 a 43).

Σενέκας¹, οὔτε ὁ Κοϊντιλιανὸς² οὔτε ὁ Ἀπουλήϊος³ οὔτε ὁ Αὐγουστίνος⁴ ἀντελήφθησαν διὰ τοῦτο ἐσφαλμένως τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Κ' ἰδίως τῶν «Ἠθικῶν Νικομαχείων» ἐκθειάζει τὴν διανοητικὴν πρᾶξιν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωπίνην ιδιότητα: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ τὸν νοῦν βίος, εἴπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρώπος»⁵. Ἐὰν τὰ φυτὰ ἔχουν τὴν ἰκανότητα τῆς θρέψεως καὶ τῆς αὐξήσεως* καὶ τὰ ζῷα ἐπὶ πλέον τῆς αἰσθήσεως⁶, τὴν ὁποῖαν ἀναλόγως τῆς δυσάρεσκείας ἢ τῆς εὐχαριστήσεως, τὴν ὁποῖαν δοκιμάζουν, εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφράσουν ἠχητικῶς**, ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἰκανὸς νὰ διαπιστώσῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ, τί ἀκριβῶς ἐνισχύει καὶ τί καταστρέφει τὴν ὑπαρξίν του καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ὀρίσῃ λογικῶς τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους: «Λόγον δὲ μόνον ἀνθρώπος ἔχει τῶν ζῷων. ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τῷ δηλοῦν ἐστὶ τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερὸν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον»⁷. Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσιόδου, ὁπότε διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐτέθη ἐν ὄψει τῆς ἀντικειμενικῆς διαρρυθμίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς πόλεως τὸ αἶτημα τῆς προσωπικῆς ἐκτιμῆσεως τῶν ἠθικῶν δεδομένων***, μέχρι τῆς ἀνατροπῆς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τὸ ὁποῖον ἐθεμελιώθη ἐμπράκτως ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς ἀντιλήψεως τῶν γενικῶν ὑποθέσεων, τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δὲν ἔπαυσε νὰ θεωρῇ τὴν λογικὴν ὡς τὸν κυρίως ἀνθρώπινον χαρακτήρα.

4. Περὶ τὸ τέλος τῆς πολιτικῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν λογικὴν

Ἐν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς Ἀρχαιότητος, ὁ ὁποῖος παρουσίασεν ἀντιπροσωπευτικῶς διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ τὴν λογικὴν κρίσιν τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς. Ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ προ-

1. Ἴδε Epistularum XI.I 8.

2. » Institutionis oratoriae VII 3, 15.

3. » Asclepii 37.

4. » De civitate Dei V 11.

5. Κ' 7 (p. 1178 a 7/8). Πρβλ. Ι' 8 (p. 1168 b 35).

* «Τοῦ ἀλόγου δὲ τὸ μὲν ἔοικε κοινῷ καὶ φυτικῷ, λέγω δὲ τὸ αἶτιον τοῦ τρέφεσθαι καὶ τοῦ αὐξεσθαι» (Ἠθ. Νικ. Α' 13, p. 1102 a 32/33).

6. Ἴδε Ἠθ. Νικ. Α' (p. 1098 a 1/2).

** «Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῷοις» (Πολ. Α' 2, p. 1253 a 10 — 12).

7. Ἴδε Πολ. Α' 2 (p. 1253 a 9 — 15).

*** «Οὗτος μὲν πανάριστος ὅς αὐτὸς πάντα νοήσῃ, ἔσθλός δ' αὐτὸς κάκεινος, ὅς εὖ εἰπόντι πίθηται ὅς δὲ κε μήτ' αὐτὸς νοήσῃ μήτ' ἄλλου ἀκούων ἐν θυμῷ βάλῃται, ὁ δ' αὐτὸς ἀχρήσιος ἀνήρ».

(Ἔργων καὶ ἡμερῶν 293 — 297).